

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ

PREREQUISITES FOR THE ESTABLISHMENT OF ENVIRONMENTAL EDUCATION IN UKRAINE

Стаття присвячена дослідженню передумов становлення системи екологічної освіти і виховання в Україні. Встановлено, що провідною передумовою розвитку екологічної освіти і виховання є діяльність міжнародних інституцій, розробка і впровадження різних офіційних документів щодо досліджуваного питання.

Вивчено аспекти діяльності міжнародних організацій (ООН, ЮНЕСКО, Міжнародного союзу з охорони навколишнього середовища і природних ресурсів) з проблем екології та розвитку екологічної освіти. Проаналізовано офіційні документи за результатами проведення деяких екологічних форумів, симпозиумів, конференцій: Конференції ООН з проблем біосфери (Париж, 1968), Міжнародної наради в Неваді (США, 1970), Конференції ООН з питань довкілля (Стокгольм, Швеція, 1972), Конференції ЮНЕСКО з питань освіти в галузі навколишнього середовища (Белград, Югославія, 1975), Першої Міжурядової конференції з питань освіти в галузі навколишнього середовища (Тбілісі, Грузія, 1977), Конференції «Проблеми екологічної освіти та виховання в середній школі» (Таллінн, Естонія, 1980), Саміту ООН зі сталого розвитку (Йоганнесбург, 2002), П'ятої конференції міністрів «Навколишнє середовище для Європи» (Київ, 2003), Екологічного форуму ООН (Київ, 2021).

Встановлено, що головним лейтмотивом усіх доповідей на цих заходах було вирішення завдання дбайливого ставлення до довкілля, необхідності розвитку екологічної культури молодого покоління на різних освітніх рівнях. Визначено пропозиції і рекомендації, які окреслюють шляхи реалізації освітніх практик у галузі охорони навколишнього середовища.

Розмежовано поняття екологічної освіти та екологізації системи освіти. Екологічна освіта – це безпосереднє формування екологічної компетентності майбутніх фахівців (передбачає професійну підготовку екологів). Екологізація системи освіти – це формування комплексу знань, умінь та навичок у здобувачів неекологічних спеціальностей, що дозволить їм орієнтуватися при вирішенні різноманітних екологічних проблем і забезпеченні екологічної безпеки. Передбачається формування культури усвідомленого ставлення до навколишнього світу, розвиток ціннісних орієнтацій універсального, загальнолюдського характеру на противагу традиційним, сложивчим. Обґрунтовано, що пріоритетним принципом екологічної освіти і виховання є концепція сталого розвитку.

Ключові слова: екологічна освіта, екологічне виховання, екологічна культура, екологічна компетентність, передумови, підготовка фахівців у вищій школі, вітчизняний і зарубіжний досвід, міжнародні організації.

The article is devoted to the study of the prerequisites for the formation of the system of environmental education and upbringing in Ukraine. It was established that the leading prerequisite for the development of environmental education and upbringing is the activity of international institutions, the development and implementation of various official documents regarding the researched issue.

Aspects of the activities of international organizations (UN, UNESCO, International Union for the Protection of the Environment and Natural Resources) related to the problems of ecology and the development of environmental education are studied. Official documents from the results of some environmental forums, symposia, and conferences were analysed: the UN Conference on Biosphere Problems (Paris, 1968), the International Meeting in Nevada (USA, 1970), the UN Conference on Environmental Issues (Stockholm, Sweden, 1972), the UNESCO Conference on Environmental Education (Belgrade, Yugoslavia, 1975), the First Intergovernmental Conference on Environmental Education (Tbilisi, Georgia, 1977), the Conference "Problems of Environmental Education and Education in Secondary School" (Tallinn, Estonia, 1980), the UN Summit on Sustainable Development (Johannesburg, 2002), the Fifth Ministerial Conference "Environment for Europe" (Kyiv, 2003), the UN Environmental Forum (Kyiv, 2021).

It is established that the main leitmotif of all reports at these events was the solution of the task of caring for the environment, the need to develop the ecological culture of the younger generation at various educational levels. Proposals and recommendations that have been identified outline ways to implement educational practices in the field of environmental protection.

The concepts of environmental education and environmentalization of the education system are distinguished. Environmental education is the direct formation of environmental competence of future specialists (presupposes professional training of ecologists). Environmentalization of the education system is the formation of a complex of knowledge, abilities and skills in students of non-ecological specialties, which will allow them to orient themselves in solving various environmental problems and ensuring environmental safety. The formation of a culture of a conscious attitude to the surrounding world, the development of value orientations of a universal, all-human character is expected. It is substantiated that the priority principle of environmental education and upbringing is the concept of sustainable development.

Key words: environmental education, ecological upbringing, ecological culture, ecological competence, prerequisites, training of specialists in higher education, domestic and foreign experience, international organizations.

УДК 378.14.014
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/63.1.1>

Ваколя З.М.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Чейпеш І.В.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри іноземних мов
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Останні десятиліття в життєдіяльності суспільства спостерігається визнання пріоритетності завдань з охорони навколишнього середовища та глибоке осмислення і усвідомлення цього процесу людством. Свідоме сприйняття екологічної цінності визначає необхідність ефективної взаємодії соціуму та природи, позитивне ставлення людини до навколишнього середовища.

Проблеми, які притаманні сфері захисту навколишнього середовища, пов'язані з необхідністю формування екологічної культури молоді, потребою збереження та відновлення, раціонального вживання та примноження природних ресурсів, підвищення рівня обізнаності людей щодо природоохоронних завдань як особисто значущих, розвитку в індивідів потреби утилітарної участі у природоохоронній діяльності. Розуміння значення ролі людини у захисті навколишнього середовища вважається необхідною умовою її екологічної культури. Прогрес у цьому аспекті залежить від особливостей природоохоронної політики, освіти та виховання і проявляється в поведінці індивіда в певному екологічному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання екології та становлення екологічної освіти і виховання досліджуються низкою вітчизняних (Г. Білявський, А. Гойчук, В. Кучерявий, О. Мандрик, І. Перкун, В. Погребняк, В. Славов) і зарубіжних науковців (К. Гейфорд, Е. Геккель, Р. Данлеп, Е. Пестель, Дж. У. Форрестер). Проблему екологізації навчання у ЗВО вивчають Є. Діденко, Н. Зоріна, М. Орфанова, Ю. Саунова, Р. Федоряк, І. Чонка. Закордонний досвід екологічної освіти досліджують І. Зайченко, О. Писанка, Т. Кучій, М. Швед та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Здійснений аналіз наукових джерел дає можливість стверджувати, що незважаючи на певні напрацювання в цьому напрямі, не виявлено систематизованих досліджень з визначення передумов формування екологічної освіти і виховання у вітчизняній вищій школі.

Мета статті – аналіз передумов становлення і розвитку екологічної освіти і виховання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Вперше поняття «екологія» було запроваджено Е. Геккелем у 1866 р., під яким автор розумів науку про життя, зв'язки організмів з навколишнім середовищем, які в широкому сенсі визначають умови існування людства [1, с. 12].

Екологія як наукова галузь набула свого розвитку в ХХ столітті і не обмежується межами біології. Соціальна, технічна, медична екологія разом з екологією природних систем складають сучасну, комплексну науку, яка спрямована на вивчення динамічного стану навколишнього середовища, взаємозв'язку природи і людини за умови

раціонального використання природних ресурсів і регулювання природних процесів. Головними компонентами навколишнього природного середовища та життя людини є соціально-економічні, технічні, технологічні, природні, культурні, інформаційні ресурси.

Питання соціообумовленої екології вчені розглядають як особливе ставлення людини до природи та інших людей. Безумовно здоров'я людини багато в чому залежить від навколишнього природного середовища. На думку вчених, природоохоронні знання повинні бути зорієнтовані на оптимізацію діяльності з використання природи та набуття гармонії у взаєминах суспільства з природою. Вирішення цієї проблеми уможливорюється через екологізацію різних сфер наукових знань, виробництва, мистецтва, освіти та виховання. Формування та теоретичне розуміння завдань екології в науці, їх актуальність та значущість для суспільства визначили нові напрями в розвитку педагогіки та освітньої практики [2].

Проблеми, пов'язані із захистом довкілля, стали об'єктом пильної уваги вчених та громадськості починаючи з середини ХХ ст. Ініціаторами екологічного руху були вчені та фахівці в галузі економіки та права. Вони звернули увагу на екологічні проблеми, зумовлені сферою промисловості, харчовою та продовольчою галузями та обробкою природних ресурсів. З того часу в суспільстві особливої актуальності набуло питання вивчення довкілля та природної сфери. Завдання екологічної освіти та виховання молоді в освітній системі стали розглядатися як фундаментальний напрям педагогічної науки, де однією з основних проблем було визнано формування екологічної культури школярів і студентів, пошук ефективних форм і методів цієї діяльності.

Провідною передумовою становлення і розвитку екологічної освіти і виховання є діяльність міжнародних інституцій, розробка і впровадження різних офіційних документів щодо досліджуваного питання. Так, різні міжнародні організації та фінансові структури (зокрема, ООН, ЮНЕСКО, Рада Європи, Світовий банк) включали до робочих планів своєї діяльності питання, безпосередньо пов'язані з визначенням шляхів вирішення екологічних проблем у світовому масштабі. Розширилася діяльність у сфері міжнародного співробітництва в галузі екології та захисту природних ресурсів.

Ще в 1948 р. під егідою ООН та ЮНЕСКО відбувся Міжнародний форум з охорони природи, під час якого було розглянуто проблеми екологічної безпеки людства. Одним із питань форуму була екологічна грамотність суб'єктів освіти (учителів і школярів).

У 1956 році було створено Міжнародний союз з охорони навколишнього середовища і природних

ресурсів, до завдань якого належало розширення зв'язків і взаємин суб'єктів належного захисту та охорони навколишнього середовища і життя комплексних заходів щодо екологічного виховання підростаючого покоління.

Звертаючись до історії екологічної освіти та виховання, відзначимо найважливіші події, які позитивно вплинули на загальний перебіг розвитку екологічної культури суспільства, становлення системи екологічної освіти і виховання. Так, ще в XIX ст. П. Геддес вперше виніс пропозицію про створення навчального Центру польових екологічних досліджень. Ініціативу вченого було покладено в основу проведення Кільської екологічної конференції (Великобританія), під час якої вперше у науковій літературі було визначено термін «екологічна освіта». Також було прийнято резолюцію – обґрунтування необхідності та актуальності питань навколишнього середовища та охорони природи по всьому світу через спільне вирішення екологічних проблем [3, с. 6].

Низка форумів, симпозіумів, конференцій (Конференція ООН з проблем біосфери, 1968, Париж), Міжнародна нарада в Неваді, 1970, США), Конференції ООН з питань довкілля (Стокгольм, Швеція, 1972), Конференція ЮНЕСКО з питань освіти в галузі навколишнього середовища (Белград, Югославія, 1975), Перша Міжурядова конференція з питань освіти в галузі навколишнього середовища (Тбілісі, Грузія, 1977), Конференція «Проблеми екологічної освіти та виховання в середній школі» (Таллінн, Естонія, 1980), Конференція ООН з проблем навколишнього середовища та розвитку (Ріо-де-Жанейро, Бразилія, 1992), Конференція ЮНЕСКО з проблем сталого розвитку (Джокер-віль, Канада, 1996), VII Конгрес екологів (Флоренція, Італія, 1998) та ін. була присвячена обговоренню і вирішенню актуальних завдань освіти в галузі охорони навколишнього середовища.

Зокрема, важливою подією в галузі екологічної діяльності стало проведення в м. Париж першої міжнародної конференції з питань біосфери (1968 р., під егідою ООН та ЮНЕСКО). У ході конференції вперше прозвучала ідея провідної ролі та актуальності екологічної освіти і виховання, цілі та завдання екологічної культури суб'єктів освітнього закладу.

Через два роки (1970 р.) за безпосередньою участю ООН у штаті Невада (США) відбулася міжнародна нарада, де було обговорено актуальні проблеми екологічної освіти, у тому числі постановку проблеми про включення екологічних питань, захисту та охорони природи до змісту шкільних предметів. Тут проблема екологічної освіти була офіційно оголошена як початок ґрунтовного вивчення природних цінностей з метою формування екологічних знань, умінь та навичок,

що сприяють усвідомленню та сприйняттю чинника взаємодії людини з біофізичним середовищем.

Особливо варто наголосити на важливості Стокгольмської конференції, під час якої обговорювалися питання, пов'язані з теорією та практикою екологічної освіти. У прийнятій на цьому заході резолюції було наголошено на надзвичайній цінності екологічної освіти. Було рекомендовано всім країнам-учасницям конференції домогтися життя конкретних заходів щодо захисту та охорони довкілля. Також було прийнято спеціальну програму ООН з навколишнього середовища (англ. UNEP, United Nations Environment Programme).

Згодом зазначена програма підтвердила свою доцільність, а її основні положення були покладені в основу визначення перспективних напрямів екологічної освіти у 1975 р. на Белградській міжнародній конференції, де було прийнято спеціальну екологічну програму під назвою «Белградська Хартія» (1975 р.). У цьому документі було визначено конкретні дії в галузі захисту та охорони довкілля, шляхи формування екологічної культури населення, адекватних взаємин людини з природою. З цього часу розпочалася діяльність з підтримки та сприяння науковим колам, педагогічним колективам різних освітніх закладів щодо підготовки та видання програм, підручників, методичних посібників для вчителів та викладачів екологічного спрямування.

Важливою подією в досліджуваному аспекті було проведення міжурядової конференції з екологічної освіти у м. Тбілісі (Грузія, 1977 р.) за участю представників з 66 держав – членів ЮНЕСКО. На Тбіліській конференції було поставлено завдання формування в суспільства навичок екологічної поведінки та екологічної діяльності з охорони довкілля, вироблення гуманного ставлення до природи. Було висловлено єдину думку та оцінку щодо важливості та доцільності набуття необхідних екологічних знань, екологічних цінностей, вироблення внутрішньої мотивації та способу поведінки, формування практичних умінь та навичок щодо вирішення проблем, пов'язаних з конкретною екологічною ситуацією.

У 1982 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила Всесвітню Хартію природи – встановлення етичних норм та гуманного підходу щодо всіх живих істот. Було започатковано принципово важливий напрям освітньої діяльності – систематичне та безперервне екологічне навчання та виховання. Ухвалення цього документа надало широкі можливості для розробки теоретичних, етичних та практичних напрямів екологічної освіти у світовому масштабі. У 1992 р. Конференція ООН з навколишнього середовища та розвитку розширила рамки зазначеного підходу. Було прийнято рішення щодо сприяння освітній сфері в аспекті перетворення

завдань гармонізації соціально-економічного та екологічного розвитку на систему духовних та професійних установок людства.

Нинішнє тисячоліття характеризується посиленням діяльності міжнародних інституцій у сфері екологічних проблем. На Саміті ООН із сталого розвитку, що відбувався в Йоганнесбурзі (2002 р.), П'ятій конференції міністрів «Навколишнє середовище для Європи» (Київ, 2003 р.), Екологічному форумі ООН (Київ, 2021 р.) було узагальнено цілі та завдання екологічної освіти, що стали основою освіти для сталого розвитку.

У 2001 р. була затверджена Концепція екологічної освіти, спрямована на формування екологічної культури як складової системи національного і громадянського виховання молоді України, що передбачає процеси екологічного навчання, виховання і розвитку особистості [4].

Головним лейтмотивом усіх доповідей та виступів на міжнародних форумах, конференціях різного рівня було вирішення завдання дбайливого ставлення до охорони довкілля, необхідності розвитку екологічної культури молодого покоління на різних освітніх рівнях. Слід зазначити, що успіхи в екологічному просторі розглядалися з позиції активізації неурядових організацій, широких верств громадськості та ЗМІ щодо вирішення актуальних проблем регіонального та локального захисту навколишнього середовища.

Отже, становленню системи екологічної освіти і виховання сприяє діяльність різних міжнародних інституцій, проведення заходів екологічного спрямування, розробка певних офіційних документів, де визначаються провідні ідеї її розвитку та шляхи реалізації.

Зауважимо, що варто розрізняти екологічну освіту та екологізацію системи освіти. Хоча вони взаємопов'язані, але характеризують у певному сенсі різні явища. Екологічна освіта – це безпосереднє формування екологічної компетентності майбутніх фахівців-екологів. Екологізація системи освіти – це формування комплексу знань, умінь та навичок у здобувачів вищої освіти різних неекологічних спеціальностей, що дозволить їм орієнтуватися при вирішенні різноманітних екологічних проблем, зокрема екологічної безпеки [5].

Необхідність екологізації системи освіти загалом визнається низкою вітчизняних і зарубіжних дослідників [3; 5; 6]. Однак висловлюються різні точки зору щодо шляхів її досягнення. Провідною є думка, яка розглядає проблему екологізації в розрізі безперервної освіти. Погоджуємося, що тільки через постійне поповнення екологічних знань можна вирішити суперечності між наявним і суспільно необхідним рівнем цих знань. Екологізація освіти не є механічним доповненням до загальної освіти, вона має бути органічною частиною системи освіти загалом.

Питання про форму та зміст екологічної освіти в останні роки стало одним із дискусійних. З одного боку, загальноовізнана необхідність екологічної освіти на різних рівнях, з іншого – низка невизначеностей у предметному полі, змісту дисципліни як обов'язкової у шкільній та вишівській освіті. Підкреслимо, що екологічна освіта спрямована на зміну ставлення людини до навколишнього середовища, формування мислення, спрямованого на гармонізацію взаємодії природного та культурного середовища.

Екологічна освіта в контексті концепції сталого розвитку набуває статусу системотвірного чинника освіти, визначає її стратегічну мету та провідні напрями. Загальноосвітні цілі самої екологічної освіти загалом пов'язані з визначенням духовних, теоретико-пізнавальних передумов і вирішення екологічних проблем.

Отже, екологія як галузь наукових знань, здійснює значний вплив на систему освіти і виховання. Це позначається, перш за все, на переорієнтації цілей загальної середньої освіти, а також якості професійної підготовки і перепідготовки фахівців. Передбачається формування культури усвідомленого ставлення до навколишнього світу, людства і природи, розвиток ціннісних орієнтацій універсального загальнолюдського характеру на противагу традиційним, споживчим. Екологічні дисципліни стають частиною «глобального виховання» людини, формують її здатність усвідомлювати взаємозв'язок між індивідом, суспільством та природою у планетарному масштабі.

Важливо зазначити, що саме концепція сталого розвитку має стати пріоритетним основоположним принципом екологічної освіти і виховання на будь-якому рівні. Оптимальне поєднання екологічної освіти з підготовкою з інших дисциплін освітньої програми в контексті концепції сталого розвитку забезпечить необхідну системність освітнього процесу. Орієнтація екологічної підготовки учнів, студентів, фахівців на сприяння реалізації моделі сталого розвитку – важливий крок у наблизенні сучасної системи освіти до запитів часу.

Висновки. Аналіз становлення екологічної освіти і виховання виявив тенденцію до зростання його значущості у світовому освітньому просторі. Вона обумовлена роллю екологічної освіти у вирішенні глобальних проблем сучасності, орієнтацією на майбутнє, високим гуманістичним та соціальним потенціалом, пов'язаним із збереженням природи, як середовища існування людської цивілізації, забезпеченням екологічно безпечного сьогодення та майбутнього людства в умовах посиленої екологічної кризи і можливостями особистісного розвитку та самореалізації молоді. Однією з провідних передумов розвитку екологічної освіти і виховання є міжнародна екологічна діяльність, розробка і впровадження низки

офіційних документів, які визначають напрями реалізації конкретних шляхів щодо захисту навколишнього природного середовища та екологічного добробуту суспільства, впровадження концепцій ефективної організації екологічної освіти та виховання, природоохоронного навчання, які уможливають розвиток екологічної культури молоді в умовах освітнього простору. Напрямом подальших досліджень вбачаємо вивчення досвіду формування екологічної культури майбутніх педагогів у зарубіжній вищій школі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Славов В.П., Гойчук А.Ф., Войцицький А.П. Екологія з основами екобезпеки: навчальний посібник. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. Франка 2008. 262 с.
2. Бондар О. І., Барановська В. Є., Єресько О. В. та ін. Екологічна освіта для сталого розвитку у запитаннях та відповідях: науково-методичний посібник для вчителів / за ред. О. І. Бондаря. Херсон: Грінь Д.С., 2015. 228 с.
3. Ed J., Braus A., Wood D. Environmental Education in the Schools: Creating a Program that Works! Washington: NAAEE, 1993. 500 p.
4. Про концепцію екологічної освіти в Україні. Рішення колегії МОН України №13/6-19 від 20.12.2001.
5. Сафранов Т. А. Екологізація вищої освіти як важлива складова освіти для сталого розвитку. *Сталий розвиток країни в рамках Європейської інтеграції*: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Житомир, 7 листопада 2019 р.). Житомир: Житомирська політехніка. С. 7–11.
6. Орфанова М. М., Яцишин Т. М. Екологізація освітнього процесу: екологічна освіта та виховання. *Екологічний вісник*. 2015. №6. С. 23–24.